

Statistische Trends

Milieu en duurzame energie

Opvattingen en gedrag

Susanne de Witt
Hans Schmeets

Oktober 2018

Inhoud

- 1. Inleiding 3**

- 2. Houding tegenover milieu 4**

- 3. Energiebewust gedrag 5**
  - 3.1 Bewust bezig met eigen energiegebruik 5
  - 3.2 Energiebewust gedrag in en rond het huis 6
  - 3.3 Reden energiebewust gedrag 7

- 4. Duurzame energie 8**
  - 4.1 Noodzaak van duurzame energie 8
  - 4.2 Windmolenpark in woonomgeving 8
  - 4.3 Subsidies overheid voor duurzame energie 9

- 5. Conclusies en discussie 10**
  - Technische toelichting 11
  - Literatuur 13
  - Tabellenbijlage 14

Veel Nederlanders zijn zich ervan bewust dat de vervuiling van lucht, water en bodem, maar ook het toenemende energieverbruik problemen zijn. Negen op de tien volwassen Nederlanders gaven in 2017 aan het milieu (heel) belangrijk te vinden. Daarnaast zeiden bijna negen op de tien enigszins of heel bewust bezig te zijn met het eigen energiegebruik. In hoeverre vertaalt zich dat in hun dagelijks handelen, bijvoorbeeld door het tijdig verwijderen van een oplader uit een stopcontact of het sluiten van de deur wanneer de verwarming aanstaat? Welke reden geeft men voor energiebesparend gedrag? Gaat het vooral om kostenbesparing of vormt het milieu de belangrijkste drijfveer? En hoe denkt de Nederlandse bevolking over duurzame energie?

1. Inleiding

De Nederlandse overheid heeft de ambitie om in 2050 een volledig duurzame energievoorziening te hebben in Nederland. In het Regeerakkoord (Rijksoverheid, 2017) zijn, in het voetspoor van het klimaatverdrag van Parijs, talrijke maatregelen opgenomen die ervoor moeten zorgen dat in 2030 de uitstoot van broeikasgassen met 49 procent gedaald is. Op 10 juli 2018 is dit beleid in gang gezet. Tot nu toe draagt Nederland binnen de EU nog weinig bij aan het gebruik van hernieuwbare energie: het bungelt met slechts 6 procent van alle verbruikte energie uit hernieuwbare bronnen onderaan de EU-lijst (CBS, 2018). Een volledig duurzame energievoorziening lijkt dus nog ver weg.

Een meerderheid van de bevolking is zich ervan bewust dat het klimaat en het energieverbruik problemen zijn. Uit de Eurobarometer van 2017 blijkt dat 70 procent van de Nederlandse bevolking klimaatverandering als één van de vier belangrijkste problemen ervaart. Ook is het milieubesef in de periode 2012–2017 sterk toegenomen (CBS, 14 september 2018). In 2012 vond nog 40 procent dat lucht, bodem en water sterk verontreinigd zijn, in 2017 is dat toegenomen tot 55 procent. Was in 2012 nog 59 procent van mening dat er veel schade is toegebracht aan de natuur, in 2017 is dit met 75 procent fors hoger. Tevens is een grotere groep bereid om meer belasting te betalen voor een beter milieu. Tot slot maakt bijna de helft zich zorgen over de uitputting van fossiele bronnen (Van der Lelij, De Graaf en Visscher, 2016).

Dit toenemende milieubewustzijn vertaalt zich in opvattingen over duurzame energie. Zo staat driekwart van de Nederlanders positief tegenover het stimuleren van duurzame energie, slechts 2 procent is daarover negatief (Van der Lelij, Graaf en Visscher, 2016). Voorts denkt een meerderheid van de bevolking dat Nederland door de ontwikkeling van duurzame energie onafhankelijker wordt van andere landen en zijn concurrentiepositie verbetert (Van der Lelij, De Graaf en Visscher, 2016). Uit de Nationale Energieverkenning blijkt dat Nederlanders het feitelijke aandeel van het land aan duurzame energie overschatten (Schoots, Hekkenberg en Hammingh, 2017).

Hoe energiebewust gedragen Nederlanders zich? Wat is de reden voor hun energiebewust gedrag? En hoe denkt de Nederlandse bevolking over duurzame energie? Op deze

vragen wordt in dit artikel ingegaan. Meer specifiek wordt vastgesteld in welke mate het milieu voor de bevolking belangrijk is, hoe milieubewustzijn zich manifesteert in daadwerkelijk gedrag en hoe noodzakelijk men duurzame energie acht. Daarbij wordt ook onderzocht in welke mate bevolkingsgroepen zich hierin onderscheiden. Bekend is dat hoger opgeleiden het milieu belangrijker vinden dan lager opgeleiden (Van der Lelij, De Graaf en Visscher, 2016). Ook inkomen is onderscheidend. Mensen met een laag inkomen zullen vaker uit kostenoverwegingen energiebesparend gedrag afwijzen dan mensen met een hoger inkomen. Tevens wordt verwacht dat de huishoudensamenstelling een relevante factor is voor zowel de opvattingen als het gedrag over duurzame energie. Maar ook omstandigheden, zoals de mogelijkheid om het gft-afval gescheiden in te zamelen, en de sociale omgeving spelen een rol (Ajzen en Fishbein, 1980). Zowel een partner als kinderen in een huishouden zullen energiebesparend gedrag stimuleren. Leeftijd zal naar verwachting ook een rol spelen: jongeren zijn meer milieubewust dan ouderen. Ook vragen jongeren meer aandacht voor het milieu dan ouderen (Schmeets en Van Hoof, 2016; Schmeets en Gielen, 2015). Vrouwen stemmen beduidend vaker op milieubewuste partijen als GroenLinks en de Partij voor de Dieren dan mannen (CBS, 2017) en het ligt voor de hand dat dit ook tot uiting zal komen in hun opvattingen over duurzame energie. Tevens is de verwachting dat de migratieachtergrond onderscheidend zal zijn. De gedachte is dat niet-westerse migranten meer prioriteit geven aan materiële doelen, zoals financiële zekerheid en veiligheid, dan aan milieudoelen dan mensen met een westerse of Nederlandse achtergrond (Buijs, Custers en Lagers, 2007). Ten slotte wordt verwacht dat de milieuproblematiek sterker zal wegen in grote steden dan op het platteland. In steden is immers de milieuproblematiek, zoals luchtvervuiling, groter dan op het platteland (Voerknecht en Van Bokhorst, 2018). Met gegevens uit het onderzoek Belevingen 2017 is het bovenstaande verder onderzocht (zie toelichting).

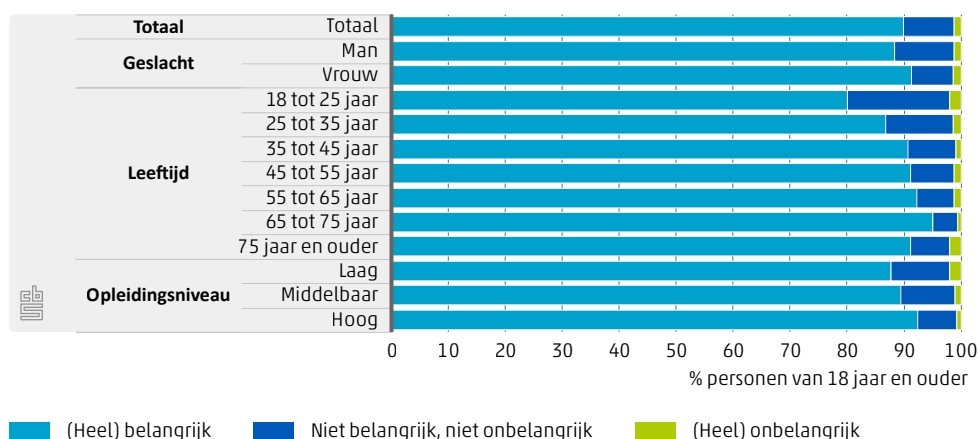
2. Houding tegenover milieu

Maar liefst 90 procent van de volwassen bevolking geeft aan in het algemeen het milieu belangrijk of heel belangrijk te vinden. Verder is 9 procent hier neutraal over en vindt 1 procent het milieu onbelangrijk. Een iets groter deel van de vrouwen (91 procent) vindt het milieu belangrijk dan van de mannen (88 procent). Leeftijd is meer onderscheidend. Van 18- tot 25-jarigen vindt 80 procent het milieu belangrijk, van de 65-plussers 90 procent. Ook opleiding is relevant, maar de verschillen in opvattingen tussen de laagopgeleiden (88 procent vindt milieu belangrijk) en hoogopgeleiden (92 procent) zijn beperkt. Ook een partner doet er in dit opzicht weinig toe: 91 procent van de mensen met een inwonende partner en 87 procent van de mensen met een niet inwonende partner, vinden het milieu belangrijk. Van de mensen zonder partner zegt 88 procent dat zij het milieu een belangrijk thema vinden (zie tabel B.1). Tevens blijken mensen met kinderen het milieu iets belangrijker te vinden (91 procent) dan mensen die geen kinderen hebben (87 procent). De stedelijkheid van de woongemeente speelt geen rol, net als de migratieachtergrond en het inkomen van het huishouden.

Deze kenmerken zijn met elkaar verweven. Zo hebben hoger opgeleiden doorgaans meer inkomen dan laagopgeleiden en is leeftijd gerelateerd aan de samenstelling van

het huishouden. Om hier rekening mee te houden, zijn aanvullende analyses uitgevoerd (zie tabel B.2). Verschillen op basis van geslacht, leeftijd en opleiding blijven evenwel overeind. Echter, de geringe verschillen in huishoudensamenstelling verdwijnen. Ook blijkt dat mensen met een niet-westerse migratieachtergrond een grotere kans hebben om het milieu belangrijk te vinden dan mensen met een Nederlandse achtergrond (Odds ratio = 1,77). Dit komt vooral door de correctie van leeftijd en opleiding. Mensen met een niet-westerse achtergrond zijn immers gemiddeld jonger, en jongeren vinden het milieu minder belangrijk dan ouderen.

2.1. Houding tegenover milieu naar geslacht, leeftijd en opleidingsniveau, 2017

3. Energiebewust gedrag

3.1 Bewust bezig met eigen energiegebruik

Het leeuwendeel van de bevolking vindt het milieu belangrijk. Hetzelfde geldt voor het bewust bezig met het eigen energieverbruik. Ruim de helft van de mensen zegt enigszins bewust bezig te zijn met het eigen energiegebruik, iets meer dan een derde deel meent echter dat zij heel bewust hiermee bezig zijn. Nog geen 10 procent is niet zo bewust, 2 procent is helemaal niet bewust hiermee bezig (zie tabel B.1).

Bijna 90 procent van de bevolking is dus bewust bezig met het eigen energiegebruik. Op dit punt zijn er weinig verschillen tussen bevolkingsgroepen. Mannen en vrouwen zeggen even vaak bewust hiermee bezig te zijn. Leeftijd is het meest onderscheidend: 72 procent van de 18- tot 25-jarigen zegt milieubewust bezig te zijn, en ruim 90 procent van de 45-plussers. Hoogopgeleiden geven iets meer aan milieubewust bezig te zijn dan laagopgeleiden: 91 procent tegen 87 procent. Het effect van leeftijd en opleiding blijft ook na correctie voor de andere bevolkingskenmerken – geslacht, herkomst, inkomen en huishoudensamenstelling – voorhanden. Alle andere verschillen tussen bevolkingsgroepen verdwijnen (zie tabel B.2).

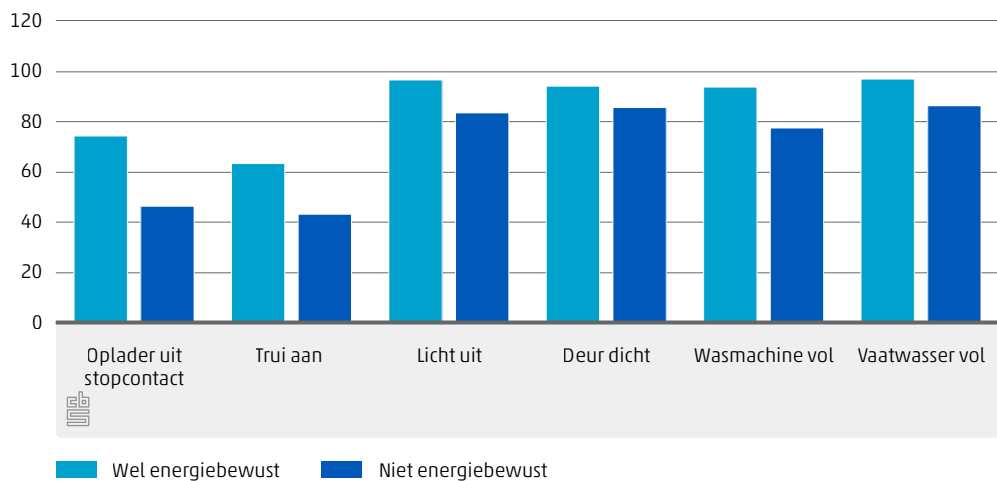
Van de mensen met een inkomen in de laagste inkomensgroep zegt 85 procent iets minder bewust bezig te zijn met hun energiegebruik dan de andere inkomensgroepen. Mensen met een partner in het huishouden (met of zonder kinderen) zeggen vaker milieubewust te zijn (ruim 90 procent) dan mensen zonder partner in het huishouden (83 procent). En mensen met een niet-westerse migratieachtergrond blijken minder bewust bezig te zijn met het eigen energiegebruik dan mensen met een Nederlandse of westerse migratieachtergrond. Deze verbanden verdwijnen echter na correctie voor de andere bevolkingskenmerken (zie tabel B.2). Stedelijkheid heeft, voor en na correctie, geen effect.

3.2 Energiebewust gedrag in en rond het huis

Mensen die aangeven doorgaans bewust bezig te zijn met het eigen energiegebruik, zeggen dat ook in en om het eigen huis in praktijk te brengen: ze halen het vaakst de oplader uit het stopcontact zodra de telefoon of de tablet is opgeladen, en trekken sneller een warme trui aan of pakken een deken in plaats dat ze de verwarming hoger zetten dan mensen die zeggen niet bewust bezig te zijn met het eigen energiegebruik. Ook doen ze sneller het licht uit in kamers waar niemand aanwezig is, laten ze de ramen en deuren dicht in een kamer waar de verwarming aan staat, en zetten ze de wasmachine of vaatwasser pas aan als deze vol is. Desondanks vertonen ook de mensen die beweren minder bewust bezig te zijn met het eigen energiegebruik, energiebewust gedrag: de overgrote meerderheid doet het licht uit wanneer er niemand in de kamer is, doet ramen en deuren dicht in een kamer waar de verwarming aanstaat en doet pas de wasmachine of vaatwasser aan als deze vol is.

3.2.1 Energiebewust gedrag in en om huis, 2017

% personen van 18 jaar en ouder

Het zijn vooral vrouwen die de daad bij het woord voegen: 78 procent van de vrouwen tegen 71 procent van de mannen haalt een apparaat sneller uit het stopcontact (zie tabel B.3). Ook zegt 67 procent van de vrouwen tegen 60 procent van de mannen dat ze zich wat sneller warmer aankleden dan dat ze de verwarming een graadje hoger zetten. Ouderen halen sneller elektronische apparatuur uit het stopcontact, maar zetten ook sneller de verwarming hoger als het thuis koud is. Ook zijn het vaker de hoger opgeleiden en mensen

met een partner (die behoort tot het huishouden) die daadwerkelijk energiebewust gedrag vertonen. Echter, na correctie is de huishoudensamenstelling niet meer onderscheidend (zie tabel B.2). Ook is opleiding na correctie niet meer relevant voor de maatregel 'verwijderen van apparaten uit het stopcontact'. Inkomen, migratieachtergrond en stedelijkheid laten nauwelijks verschillen tussen bevolkingsgroepen zien.

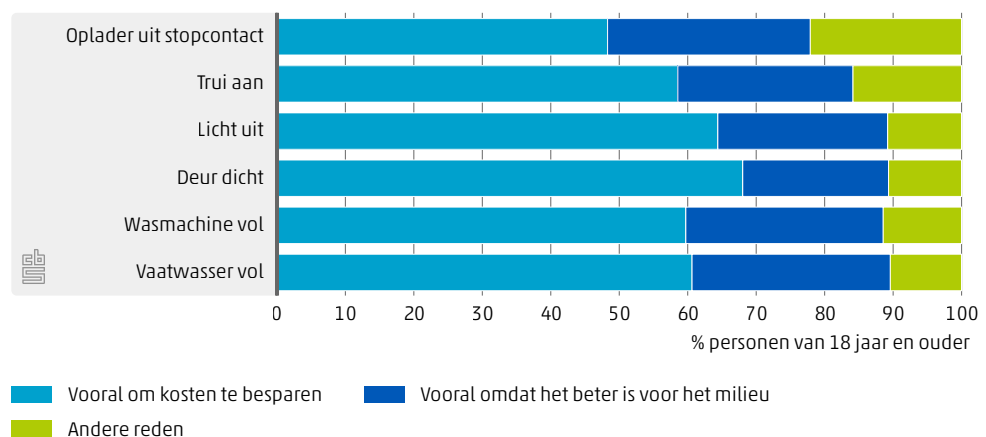
Ook bij vier andere energiebesparende maatregelen is er weinig variatie tussen de bevolkingsgroepen. De 18- tot 25-jarigen en lager opgeleiden vertonen iets minder besparend gedrag bij het licht uitdoen, het sluiten van ramen en deuren en het vullen van de wasmachine en vaatwasser dan 25-plussers en hoger opgeleiden. Na correctie voor de overige bevolkingskenmerken verdwijnt de relatie tussen opleiding en het vullen van de vaatwasser en wasmachine.

3.3 Reden energiebewust gedrag

Een ruime meerderheid van de mensen die vaak of altijd energiebewust gedrag vertonen, doen dat vooral vanwege de kosten. De oplader uit het stopcontact halen zodra telefoon of tablet geladen is, doet de helft om kosten te besparen, nog geen derde deel doet het omdat het beter is voor het milieu, ruim een vijfde deel doet het om een andere reden. Het licht uitdoen in kamers waar niemand is en het sluiten van ramen en deuren in een kamer waar de verwarming aanstaat, doet twee derde van de bevolking om kosten te besparen. De verschillen tussen de bevolkingsgroepen zijn gering (zie tabel B.4). Mannen zeggen dit iets vaker te doen dan vrouwen, terwijl vrouwen iets vaker het milieu als reden noemen. Leeftijd, herkomst, en de samenstelling van het huishouden spelen nagenoeg geen rol. Wel rapporteren lager opgeleiden en mensen met een laag inkomen vaker dan de hoger opgeleiden en mensen met een hoger inkomen dat hun milieubewust gedrag gestuurd wordt door kostenbesparing.

Wanneer het over het eigen energieverbruik gaat, vindt bijna drie kwart het belangrijk dat dit goedkoop en milieuvriendelijk is. Verder vindt 16 procent het belangrijker dat het verbruik goedkoop is, en 12 procent vindt het belangrijker dat het milieuvriendelijk is. Ook hierbij zijn er nagenoeg geen verschillen tussen bevolkingsgroepen.

3.3.1 Reden energiebewust gedrag van personen die vaak/altijd dit gedrag vertonen, 2017

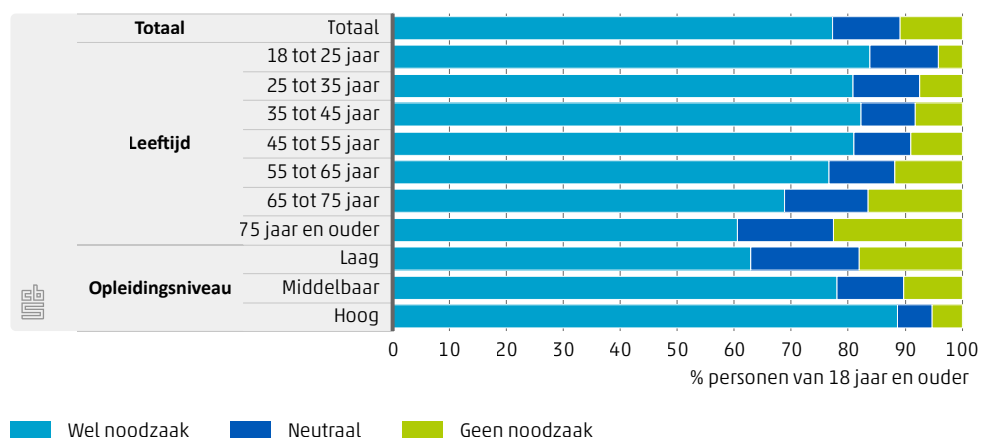

4. Duurzame energie

4.1 Noodzaak van duurzame energie

Duurzame energie is energie uit bronnen die niet opraken, zoals windenergie, zonne-energie en waterkracht. Ruim drie kwart van de bevolking zegt de noodzaak van duurzame energie in te zien, 11 procent ziet die noodzaak niet, 12 procent staat hier neutraal in (zie tabel B.5). Mannen zien hiervan vaker de noodzaak in dan vrouwen: de percentages zijn 80 en 75 procent. Mensen jonger dan 65 jaar (81 procent) zien dit ook vaker dan 65-plussers (65 procent). En hoger opgeleiden (89 procent) zien de noodzaak van duurzame energie vaker in dan middelbaar opgeleiden (78 procent) en lager opgeleiden (63 procent). Hoe hoger het inkomen, des te meer mensen vinden dat duurzame energie noodzakelijk is: 85 procent van degenen met een inkomen in de hoogste inkomensgroep vindt duurzame energie noodzakelijk tegen 78 procent in de derde inkomenskwartiel en gemiddeld 71 procent in de laagste twee inkomensgroepen. Mensen met uitwonende kinderen vinden duurzame energie minder noodzakelijk dan mensen zonder kinderen of mensen met thuiswonende kinderen. Na correctie vallen de verschillen van mening over de noodzaak van duurzame energie op basis van geslacht en het al dan niet hebben van een partner weg (zie tabel B.2). Leeftijd en onderwijsniveau blijken de grootste rol te spelen.

4.1.1 Noodzaak van duurzame energie naar leeftijd en opleidingsniveau, 2017

4.2 Windmolenpark in woonomgeving

Over het algemeen vindt nog niet de helft van de mensen een windmolenpark in de eigen woonomgeving geen probleem, bijna een derde deel vindt dat wel een probleem, en de rest heeft hier geen uitdrukkelijke mening over (zie tabel B.5). Het zijn vooral de jongere leeftijdsgroepen die een windmolenpark in de buurt geen probleem vinden. Gemiddeld 60 procent van de 18- tot 35-jarigen vindt dit, en 38 procent van de 65-plussers. Van de hoogstopgeleiden rapporteert bijna de helft een windmolenpark geen probleem te

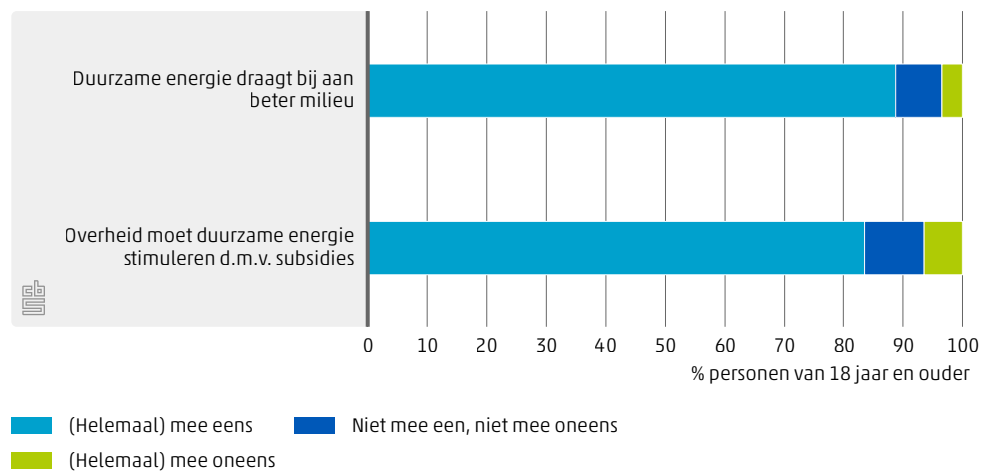

vinden tegen 43 procent van de laagstopgeleiden. Met betrekking tot inkomen is het net andersom: van de laagste inkomensgroep vindt bijna de helft het geen probleem, tegen 43 procent van de mensen in de hoogste inkomensgroep. Ook de migratieachtergrond is relevant. Mensen met een niet-westerse migratieachtergrond vinden een windmolenpark in de buurt vaker geen probleem dan de mensen met een Nederlandse of westerse migratieachtergrond. De mate van stedelijkheid is ook van invloed: ruim de helft van de mensen in (zeer) sterk stedelijke gebieden vindt het vaker geen probleem als er een windmolenpark in de buurt komt tegen gemiddeld 40 procent van de mensen in niet- tot matig-stedelijke gebieden. Hoewel mensen zonder partner en/of kinderen een windmolenpark vaker niet erg vinden dan alleenstaanden, vervalt dit verschil grotendeels na correctie voor de overige bevolkingskenmerken. De verschillen tussen de andere bevolkingsgroepen blijven echter voorhanden.

4.3 Subsidies overheid voor duurzame energie

Een overgrote meerderheid van de mensen, 84 procent, vindt dat de overheid met subsidies duurzame energie moet stimuleren, 6 procent deelt deze mening niet, en 10 procent staat hier neutraal in (zie tabel B.5). Bevolkingsgroepen onderscheiden zich op dit punt nauwelijks. Alleen zijn vrouwen met 85 procent deze mening iets meer toegedaan dan mannen (82 procent). Een forse meerderheid van 89 procent zegt dat duurzame energie bijdraagt aan een beter milieu, 8 procent is hier neutraal over, 4 procent is het niet eens met de stelling. Hoger opgeleiden onderschrijven de stelling vaker (92 procent) dan de laagst opgeleiden (85 procent). Dezelfde tendens is zichtbaar wanneer de hoogste inkomens worden vergeleken met de laagste inkomens. Andere achtergrondkenmerken dragen verder niet bij aan deze mening. Na correctie komt ook naar voren dat jongeren dit vaker vinden dan ouderen.

4.3.1 Meninge over duurzame energie, 2017

5. Conclusies en discussie

De aandacht voor het milieu bij de bevolking fluctueert sterk. In het begin van de jaren zeventig was het milieu het grootste landelijke probleem, mede door het kritische rapport dat de Club van Rome uitbracht over de grenzen aan de groei. Terwijl eind jaren tachtig het milieu in de schijnwerpers stond vanwege discussies over de financiering van milieubeleidsplannen, daalde de interesse voor milieuvraagstukken tot 4 procent in 2014 (Schmeets en Van Hoof 2016; Schmeets en Gielen, 2015). Dit ging ten faveure van andere problemen waar een hogere prioriteit aan werd toegekend, zoals de gezondheidszorg, criminaliteit, de economie, waarden en normen, en minderheden. Indien echter direct wordt gevraagd naar het belang van het milieu, geeft slechts een op de honderd 18-plussers te kennen het milieu onbelangrijk te vinden. Maar liefst negen op de tien volwassenen in Nederland vinden het milieu belangrijk tot zeer belangrijk. Zij zijn doorgaans bewust bezig met het eigen energiegebruik. In het perspectief van de tanende belangstelling voor het milieu als een belangrijk nationaal probleem, is dit een opmerkelijk resultaat.

Het belang dat mensen aan het milieu hechten wordt weerspiegeld in het gedrag. Tussen 80 en 90 procent van de bevolking geeft aan dat ze energiebewust bezig zijn door lichten uit te doen en deuren te sluiten om energie te besparen, en de wasmachine en vaatwasser doorgaans pas aan te zetten als deze vol zijn. Het is iets minder vaak te zien bij het verwijderen van apparaten uit stopcontacten en het lager zetten van de verwarming door warmere kleding aan te trekken. Daarbij spelen kostenoverwegingen overigens een belangrijker rol dan het milieu. Ook heeft de bevolking een uitgesproken mening over duurzame energie: een overgrote meerderheid vindt dat duurzame energie bijdraagt aan een beter milieu, vindt duurzame energie noodzakelijk, zegt dat de overheid duurzame alternatieven moet subsidiëren, en ervaart een windmolenpark in de woonomgeving niet als een probleem.

Het belang dat mensen aan het milieu hechten vertaalt zich blijkbaar in de inzet om er ook daadwerkelijk iets aan te (willen) doen. En dat wordt onder vrijwel alle bevolkingsgroepen aangetroffen. Als er tussen bevolkingsgroepen al verschillen zijn, dan zijn die doorgaans klein en vallen die (gedeeltelijk) weg indien rekening wordt gehouden met de specifieke samenstelling van die groepen. Er zijn geen aanwijzingen dat een partner en/of kinderen zorgen voor corrigerend gedrag ten gunste van het milieu. Een andere constatering is dat vrouwen iets meer milieubesef en milieubewust gedrag tonen dan mannen. Ook is, conform de verwachting, milieubewust gedrag meer te zien onder hoger dan onder lager opgeleiden. Geheel tegen de verwachting is het effect van leeftijd. Voor de meeste aspecten etaleren niet jongeren, maar ouderen energiebewuste opvattingen en milieubewust gedrag. Ook strookt de relatie tussen inkomen en milieugegedrag niet met de veronderstelling dat juist de lagere inkomens besparen op de energie in en rond het huis. Evenzeer sporen de cijfers niet met de verwachtingen dat mensen in de steden meer milieubewust zijn dan op het platteland. Opmerkelijk is de relatie met herkomst: de mensen met een niet-westerse migratieachtergrond vinden het milieu belangrijker, maar handelen daar minder naar.

Het beeld dat naar voren komt, is dat de bevolking veel belang hecht aan het milieu en milieubewust handelt en dat dit gedragen wordt door vrijwel alle bevolkingslagen. Dit is gunstig in het perspectief van het slagen van de doelstellingen zoals in het Regeerakkoord is vastgelegd. Daar dient aan te worden toegevoegd dat naast milieuoverwegingen ook – en vooral – het kostenaspect het milieubewuste gedrag stuurt. Indien handelingen resulteren in kostenbesparing zal men daar eerder toe geneigd zijn.

Technische toelichting

Data

Gegevens voor dit onderzoek zijn onttrokken uit het CBS-onderzoek Belevingen dat van februari tot en met mei 2017 is uitgevoerd. Het doel van het onderzoek is om aan de hand van opvattingen, percepties en meningen van de bevolking een beter beeld te vormen over gevoelens en standpunten in de samenleving. De onderwerpen in dit onderzoek wisselen ieder jaar. In het onderzoek Belevingen 2017 kwamen de thema's milieu, vluchtelingen, sociale media en de timing van levensloopgebeurtenissen aan bod. De respons bedroeg 55,8 procent. In totaal zijn gegevens beschikbaar van 3 339 personen van 18 jaar of ouder.

Methode

Door middel van bivariate analyses is nagegaan of er verschillen zijn tussen bevolkingsgroepen in hun opvattingen over het milieu. Er wordt onderscheid gemaakt naar geslacht, leeftijd, het hoogst behaald onderwijsniveau, inkomen en herkomst. Daarnaast is met logistische regressieanalyses nagegaan of de gevonden verschillen het gevolg zijn van andere kenmerken die met de desbetreffende afhankelijke variabele samen kunnen hangen. Hierbij is gebruik gemaakt van dichotome variabelen. Hierbij zijn alle bovengenoemde achtergrondkenmerken meegenomen en daarnaast is een aanvullende analyse toegepast waarbij ook stedelijkheid van de van de woongemeente is toegevoegd (resultaten op aanvraag beschikbaar).

Operationalisering

Houdingen en opvattingen ten aanzien van het milieu

Met behulp van de vraag 'Kunt u allereerst aangeven hoe belangrijk of onbelangrijk u het milieu in het algemeen vindt?' is gemeten in welke mate men het milieu belangrijk vindt. De antwoordcategorieën waren: 1. heel belangrijk, 2. belangrijk, 3. niet belangrijk, niet onbelangrijk, 4. onbelangrijk, 5. heel onbelangrijk. Voor verdere analyses zijn de categorieën ingedikt naar 1. (heel) belangrijk, 2. niet belangrijk, niet onbelangrijk en 3. (heel) onbelangrijk.

Bewust bezig met energiegebruik

Met de volgende stelling is onderzocht in welke mate men bewust bezig met het eigen energiegebruik: 'Hoe bewust bent u doorgaans bezig met uw eigen energiegebruik?' Met antwoordcategorieën: 1. helemaal niet bewust, 2. niet zo bewust, 3. enigszins bewust, 4. heel bewust. Voor verdere analyses zijn de categorieën ingedikt naar: 1. (helemaal) niet (zo) bewust en 2. enigszins/heel bewust.

Handelingen in het belang van het milieu

Met behulp van een vragenblok is in twee delen onderzocht met welke frequentie en met welke reden iemand in en om huis handelingen uitvoert ten behoeve van het milieu:

- Oplader uit het stopcontact halen zodra telefoon of tablet is opgeladen.
- Als het men het thuis koud heeft een warme trui aantrekken of deken pakken in plaats van de verwarming hoger zetten.
- Het licht uitdoen in kamers waar niemand is.
- Ramen en deuren dicht houden in een kamer waar de verwarming aanstaan.
- De wasmachine pas aanzetten als deze vol is.
- De vaatwasser pas aanzetten als deze vol is.

Antwoordcategorieën behorende bij frequentie waren: 1. altijd, 2. vaak, 3. af en toe, 4. nooit, 5. niet van toepassing. Antwoordcategorieën bij het tweede deel over de bijbehorende reden waren: 1. vooral om kosten te besparen, 2. vooral omdat het beter is voor het milieu, 3. andere reden. Deze laatste zijn alleen gesteld aan de groep mensen die 'vaak' of 'altijd' op de frequentie vragen hebben geantwoord. De optie 'niet van toepassing' is niet meegenomen in de analyse.

Dilemma: milieuvriendelijk of goedkoop?

Met de volgende vraag is nagegaan wat men belangrijker vindt wat betreft het eigen energiegebruik: 'Wat vindt u belangrijker als het gaat om uw eigen energieverbruik: dat het goedkoop is, dat het milieuvriendelijk is of vindt u het beide even belangrijk?' Antwoordcategorieën hierbij waren: 1. dat het goedkoop is, 2. dat het milieuvriendelijk is, 3. beide even belangrijk.

Houding ten aanzien van duurzame energie

Ten slotte is gevraagd in welke mate men het eens of oneens was met de volgende stellingen:

- Ik zie de noodzaak van duurzame energie niet in.
- Ik vind het geen probleem als er een windmolenpark in de buurt van mijn woonomgeving komt.
- Ik vind de overheid door middel van subsidies duurzame energie moet stimuleren.
- Ik denk dat duurzame energie bijdraagt een beter milieu.

Antwoordcategorieën waren 1. helemaal mee eens, 2. mee eens, 3. niet mee eens, niet mee oneens, 4. mee eens, 5. helemaal mee oneens. Voor verdere analyses zijn de categorieën ingedikt naar 1. (helemaal) mee eens, 2. niet mee eens, niet mee oneens en 3. (helemaal) mee oneens.

Literatuur

Ajzen, I. en Fishbein, M. (1980). *Understanding Attitudes and Predicting Social Behavior*. New York: Prentice-Hall.

Buijs, A.E., Custers, M.H.G. en Lagers, F. (2007). *Natuur door andere ogen bekeken: de natuurbeleving van allochtonen en jongeren*. Wettelijke Onderzoekstaken Natuur & Milieu. Wageningen: Universiteit Wageningen.

CBS (2017). *Het profiel van het electoraat in 2012*. Den Haag/Heerlen: CBS.

CBS (2018). *Monitor Brede Welvaart*. Den Haag/Heerlen: CBS.

CBS (2018, 14 september). *Meer mensen vinden milieu sterk vervuild*. CBS Nieuwsbericht.

Lelij van der B., Graaf de, M. en Visscher, J. (2016). *Energievoorziening 2015–2050: publieksonderzoek naar draagvlak voor verduurzaming van energie*. Motivation research and strategy. Den Haag: Ministerie van Economische zaken.

Rijksoverheid (2017). *Vertrouwen in de toekomst. Regeerakkoord 2017–2021*. VVD, CDA, D66 en Christen Unie: Den Haag.

Schmeets, H. en Gielen, W. (2015). *Economische en culturele dreiging in Nederland*, in: Schmeets, H. (red.), *Het Nationaal Kiezersonderzoek 2006–2012*. Den Haag/Heerlen: CBS, 62–76.

Schmeets, H. en van Hoof, M. (2016). *Ontwikkelingen in ervaren nationale problemen, 2010–2014*. *Bevolkingstrends*, 2016-6, 1–15.

Schoots K., Hekkenberg, M. en Hammingh, P. (2017). *Nationale Energieverkenning 2017*. Amsterdam/Petten: Energieonderzoek Centrum Nederland.

Voerknecht H., en van Bokhorst, M. (2018). *Benchmark actieve, gezonde, duurzame mobiliteit gemeenten*. Delft: CE Delft.

Tabellenbijlage

B.1 Houding tegenover milieu en energiebewust gedrag, 2017

	Belang milieu					Bewust bezig met eigen energiegebruik			
	Heel belangrijk	Belangrijk	Neutraal	Niet belangrijk	Helemaal niet belangrijk	Heel bewust	Enigszins bewust	Niet zo bewust	Helemaal niet bewust
% personen van 18 jaar en ouder									
Totaal	32,1	57,7	8,9	0,9	0,3	37,0	52,0	8,6	2,4
Geslacht									
Man	32,2	56,2	10,4	1,0	0,3	35,9	52,1	8,9	3,1
Vrouw	32,1	59,2	7,4	0,9	0,4	38,2	51,8	8,3	1,7
Leeftijd									
18 tot 25 jaar	24,2	55,8	18,0	1,7	0,3	14,7	57,1	22,7	5,4
25 tot 35 jaar	23,6	63,2	11,8	0,9	0,6	26,4	60,8	11,9	0,9
35 tot 45 jaar	31,5	59,2	8,5	0,7	0,1	35,3	54,0	8,2	2,5
45 tot 55 jaar	31,2	60,0	7,6	1,2	0,0	38,6	52,9	5,6	2,9
55 tot 65 jaar	37,7	54,5	6,5	0,7	0,6	47,5	47,8	3,8	1,0
65 tot 75 jaar	41,3	53,7	4,3	0,2	0,4	52,2	43,1	3,4	1,4
75 jaar en ouder	34,9	56,2	7,0	1,5	0,4	40,2	46,9	9,0	3,9
Migratieachtergrond									
Nederlandse achtergrond	28,6	60,7	9,6	0,8	0,2	36,3	53,1	8,3	2,3
Westerse migratieachtergrond	45,7	46,0	6,8	0,7	0,9	42,6	47,9	7,0	2,5
Niet-westerse migratieachtergrond	43,6	48,3	5,8	1,7	0,5	37,4	47,5	12,0	3,1
Hoogstbehaalde opleidingsniveau									
Laag	28,1	59,6	10,4	1,6	0,4	38,3	48,4	9,2	4,0
Middelbaar	30,2	59,2	9,5	0,8	0,2	35,7	52,7	9,2	2,4
Hoog	37,7	54,7	6,9	0,4	0,3	37,9	53,7	7,3	1,1
Gestandaardiseerd huishoudensinkomen									
Eerste kwartiel (laagste)	38,7	49,9	9,6	1,6	0,3	37,9	47,3	10,7	4,1
Tweede kwartiel	30,8	59,2	8,3	1,1	0,6	38,6	51,5	6,8	3,2
Derde kwartiel	26,9	61,7	10,2	0,9	0,2	34,0	54,9	9,2	1,9
Vierde kwartiel (hoogste)	31,6	59,7	8,1	0,4	0,2	37,7	53,1	8,1	1,1
Burgerlijke staat									
Gehuwd, incl. geregistreerd partnerschap	33,1	58,6	7,1	0,8	0,3	40,1	52,4	5,9	1,7
Voor de wet gescheiden	38,8	54,4	5,6	0,9	0,3	51,3	43,8	2,6	2,3
Weduwe/weduwnaar	38,6	50,3	8,9	1,0	1,1	47,0	42,8	8,4	1,9
Nooit gehuwd geweest	27,9	58,5	12,2	1,0	0,3	27,3	55,1	14,2	3,5
Woonsituatie									
Alleenstaand	37,3	53,1	8,5	0,7	0,4	43,3	45,6	8,0	3,1
Eenoudergezin	32,9	59,9	4,2	1,6	1,3	38,7	52,1	7,3	1,9
Paar	33,6	58,6	6,9	0,5	0,3	41,6	51,6	5,5	1,3
Paar met thuiswonende kinderen	29,5	60,1	9,2	0,9	0,2	35,3	55,5	7,2	2,0
Overige	24,1	56,8	16,4	2,4	0,3	15,3	56,2	23,2	5,4
Partner									
Nee	31,6	56,7	9,8	1,5	0,4	36,4	48,2	11,4	4,1
Ja, partner behoort tot huishouden	31,7	59,4	8,0	0,7	0,2	38,6	53,4	6,3	1,6
Ja, partner behoort niet tot huishouden	36,7	50,0	11,9	0,7	0,7	28,8	53,3	15,4	2,5
Kinderen									
Nee	28,3	58,5	11,7	1,0	0,5	29,9	53,5	13,2	3,3
Ja, thuiswonende kinderen	30,0	60,1	8,6	1,0	0,3	35,7	55,1	7,2	2,0
Ja, geen thuiswonende kinderen	38,8	54,3	6,1	0,7	0,2	46,2	46,9	5,1	1,9
Stedelijkheid									
Zeer sterk stedelijk	39,3	52,5	6,8	1,2	0,2	35,5	50,9	11,6	1,9
Sterk stedelijk	33,7	55,1	9,2	1,2	0,7	39,5	50,4	8,2	1,9
Matig stedelijk	31,3	58,7	9,4	0,6	0,0	36,3	54,0	7,3	2,4
Weinig stedelijk	25,8	63,4	9,9	0,6	0,3	36,0	54,3	6,3	3,4
Niet stedelijk	23,5	65,9	10,2	0,5	0,0	36,4	50,9	10,1	2,6

B.2 Logistische regressie: samenhang tussen houding tegenover milieu, energiebewust gedrag en mening over duurzame energie, en achtergrondkenmerken, 2017

	Belang milieu		Bewust bezig met eigen energiegebruik		Noodzaak duurzame energie	
	Wald	Odds ratio	Wald	Odds ratio	Wald	Odds ratio
Constante	16,20	2,26 ²⁾	6,68	1,64 ¹⁾	41,33	3,37 ³⁾
Geslacht (ref. = man)	5,93	1,34 ¹⁾	2,52	1,21	3,17	0,85
Leeftijd (ref. = 18 tot 25 jaar)	33,01	³⁾	62,60	³⁾	21,47	²⁾
25 tot 35 jaar		1,40		1,94 ²⁾		0,62
35 tot 45 jaar		2,14 ²⁾		2,56 ³⁾		0,76
45 tot 55 jaar		2,66 ³⁾		3,23 ³⁾		0,77
55 tot 65 jaar		2,83 ³⁾		5,98 ³⁾		0,62 ¹⁾
65 tot 75 jaar		4,83 ³⁾		5,74 ³⁾		0,51 ²⁾
75 jaar en ouder		2,88 ²⁾		1,90 ¹⁾		0,39 ³⁾
Achtergrond (ref. = Nederlandse)	7,03	¹⁾	0,37		16,95	³⁾
Westerse migratieachtergrond		1,18		1,09		0,78
Niet-Westerse		1,77 ²⁾		0,93		0,57 ³⁾
Onderwijsniveau (ref. = laag)	23,90	³⁾	10,40	²⁾	81,62	³⁾
Middelbaar		1,66 ²⁾		1,39 ²⁾		1,69 ³⁾
Hoog		2,28 ³⁾		1,72 ¹⁾		3,36 ³⁾
Inkomenskwartiel (ref. = eerste)	2,32		4,03		17,07	²⁾
Tweede		1,06		1,38		1,18
Derde		0,85		1,03		1,28
Vierde		1,04		1,09		1,77 ³⁾
Partner (ref. = geen partner)	0,34		3,57		1,77	
Behoort tot huishouden		0,97		1,32		1,02
Behoort niet tot huishouden		0,89		0,98		1,28
Kinderen (ref. = geen kinderen)	1,19		1,56		5,18	
Thuiswonend		0,87		0,94		0,80
Niet thuiswonend		1,08		1,24		0,72 ¹⁾
Nagelkerke R Square (%)	0,06		0,10		0,13	

¹⁾ p < 0,05

²⁾ p < 0,01

³⁾ p < 0,001

B.3 Energiebewust gedrag in en rond het huis, 2017

	Oplader uit stopcontact			Trui aan			Licht uit			Deur dicht			Wasmachine vol			Vaatwasser vol															
	Af en toe	N.v.t	Altijd	Af en toe	N.v.t	Altijd	Af en toe	N.v.t	Altijd	Af en toe	N.v.t	Altijd	Af en toe	N.v.t	Altijd	Af en toe	N.v.t	Altijd													
% personen van 18 jaar en ouder																															
Totaal	51,7	20,9	14,0	10,9	2,6	21,8	40,0	26,3	9,3	2,6	80,8	15,6	2,5	0,7	0,3	72,3	20,3	4,1	1,8	1,5	67,7	22,9	4,8	1,0	3,5	59,5	13,6	1,9	0,4	24,7	
Geslacht																															
Man	48,2	21,5	15,0	13,3	2,0	18,4	39,2	27,6	11,3	3,5	78,8	17,6	2,4	0,8	0,3	71,3	21,7	3,9	1,6	1,5	65,5	23,5	4,4	0,8	5,8	56,1	17,2	2,1	0,4	24,1	
Vrouw	55,0	20,3	13,0	8,5	3,1	25,0	40,7	25,2	7,4	1,7	82,7	13,8	2,7	0,6	0,3	73,2	19,0	4,2	2,0	1,6	69,8	22,3	5,2	1,2	1,4	62,8	10,2	1,6	0,3	25,1	
Leeftijd																															
18 tot 25 jaar	36,1	23,3	22,6	17,0	1,0	23,8	43,7	24,4	6,2	2,0	72,0	19,8	6,2	0,8	1,1	61,0	30,0	5,8	1,6	1,5	53,4	23,4	7,0	1,3	14,9	50,5	17,1	4,5	0,3	27,6	
25 tot 35 jaar	37,6	23,6	16,5	22,0	0,3	21,2	47,6	23,7	6,2	1,3	75,2	21,2	2,3	0,9	0,3	71,1	21,4	3,2	3,1	1,3	68,4	23,4	3,9	1,1	3,2	57,6	14,0	1,8	0,6	26,0	
35 tot 45 jaar	50,7	23,7	15,6	9,7	0,2	20,0	44,3	26,6	7,4	1,7	80,6	17,6	1,6	0,3	0,0	70,2	24,1	3,7	1,1	0,9	70,6	24,3	3,2	1,5	0,3	66,1	15,7	1,5	0,2	16,5	
45 tot 55 jaar	53,0	22,4	13,1	10,2	1,2	23,9	41,7	25,9	5,9	2,6	80,6	16,8	1,9	0,7	0,0	74,7	19,3	3,1	1,1	1,7	70,1	22,8	4,4	0,1	2,6	67,7	14,7	1,3	0,0	16,3	
55 tot 65 jaar	63,8	16,0	11,8	7,4	1,1	23,2	39,4	26,2	8,8	2,3	84,2	13,6	1,6	0,6	0,0	73,0	19,3	4,6	1,4	1,7	68,6	23,7	4,8	1,1	1,8	62,0	14,0	2,2	0,1	21,6	
65 tot 75 jaar	57,0	22,0	12,0	5,1	3,9	19,1	34,2	29,5	13,7	3,5	87,6	8,4	3,0	0,5	0,5	76,4	16,0	3,8	1,9	1,8	69,4	20,8	5,5	1,0	3,3	55,1	11,2	1,0	0,7	32,0	
75 jaar en ouder	56,8	13,0	7,1	6,6	16,5	20,8	22,5	27,9	22,6	6,2	81,7	12,6	3,3	1,6	0,9	76,9	12,3	5,5	3,2	2,2	66,2	21,4	6,6	1,6	4,2	44,6	6,3	1,8	0,8	46,5	
Migratieachtergrond																															
Nederlandse achtergrond	51,4	21,2	13,9	10,8	2,7	20,7	39,7	26,3	10,3	2,9	80,8	16,0	2,4	0,5	0,3	71,6	21,6	3,9	1,6	1,4	67,1	23,0	5,1	0,9	3,8	60,3	14,3	1,7	0,4	23,2	
Westerse migratieachtergrond	56,0	19,5	13,1	9,1	2,4	22,6	46,3	24,5	5,2	1,3	84,5	13,2	1,3	1,1	0,0	77,1	14,6	3,8	2,1	2,3	67,1	24,2	6,0	1,7	1,0	56,1	11,1	2,3	0,0	30,5	
Niet-westerse migratieachtergrond	49,7	20,2	15,5	12,8	1,8	28,3	35,7	28,6	6,0	1,5	77,5	15,6	4,7	1,8	0,5	73,0	16,5	5,5	3,1	2,0	72,5	21,1	1,5	1,2	3,7	56,8	10,7	2,2	0,4	29,9	
Opleidingsniveau																															
Laag	58,0	14,5	12,4	8,3	6,8	23,9	30,2	27,0	15,0	3,9	84,0	10,3	3,6	1,8	0,3	76,0	15,2	4,6	2,5	1,6	70,3	18,5	5,5	1,1	4,7	53,4	9,0	1,3	0,3	36,0	
Middelbaar	52,7	20,7	13,0	11,9	1,7	23,6	39,1	25,7	8,8	2,9	81,7	15,1	2,6	0,3	0,4	72,2	20,7	4,0	1,0	2,1	68,2	22,0	4,7	1,1	4,0	60,8	12,8	1,9	0,5	24,1	
Hoog	45,8	25,4	16,5	11,7	0,6	18,6	48,3	26,1	5,7	1,2	77,4	20,3	1,8	0,5	0,1	69,7	23,5	3,9	2,1	0,8	65,2	27,1	4,5	1,0	2,2	62,4	17,9	2,3	0,3	17,2	
Gestandaardiseerd huishoudensinkomen																															
Eerste kwartiel (laagste)	54,2	18,8	13,4	9,1	4,6	28,7	35,0	22,4	10,2	3,7	80,0	14,5	3,7	1,0	0,7	71,5	20,3	3,8	2,4	1,9	71,9	20,1	2,8	0,5	4,7	47,1	6,6	1,3	0,0	45,0	
Tweede kwartiel	57,9	17,1	11,6	9,7	3,8	21,2	38,0	28,1	9,8	2,9	84,0	12,6	2,0	0,8	0,6	75,1	17,3	3,5	2,2	1,9	72,0	19,5	4,6	0,7	3,2	58,6	10,0	0,4	0,3	30,7	
Derde kwartiel	51,4	20,9	14,0	11,4	2,3	20,5	40,9	25,6	10,0	3,0	81,8	14,6	2,7	0,8	0,1	73,3	18,7	4,7	1,7	1,6	67,0	25,1	5,3	1,7	2,9	64,0	13,6	1,6	0,1	20,7	
Vierde kwartiel (hoogste)	46,4	25,0	15,9	11,8	0,8	18,5	44,2	27,6	8,2	1,5	78,6	19,2	2,1	0,2	0,0	69,7	23,9	4,0	1,3	1,1	62,7	26,6	5,8	1,1	3,8	64,1	20,3	3,4	0,7	11,4	

B.3 Energiebewust gedrag in en rond het huis, 2017(Slot)

	Oplader uit stopcontact			Trui aan			Licht uit			Deur dicht			Wasmachine vol			Vaatwasser vol																
	Af en toe	N.v.t	Altijd	Af en toe	N.v.t	Altijd	Af en toe	N.v.t	Altijd	Af en toe	N.v.t	Altijd	Af en toe	N.v.t	Altijd	Af en toe	N.v.t	Altijd														
	Vaak	Nooit	Vaak	Vaak	Nooit	Vaak	Vaak	Nooit	Vaak	Vaak	Nooit	Vaak	Vaak	Nooit	Vaak	Vaak	Nooit	Vaak														
% personen van 18 jaar en ouder																																
Burgelijke staat																																
Gehuwd, incl. geregistreerd partnerschap	56,1	20,8	13,1	8,1	1,9	19,2	38,6	28,1	10,7	3,4	81,9	14,8	2,4	0,7	0,2	75,0	18,2	4,3	1,4	1,1	69,8	22,1	4,6	0,9	2,5	66,7	15,1	1,7	0,3	16,1		
Voor de wet gescheiden	55,9	17,3	16,7	8,3	1,8	27,1	39,9	24,1	7,4	1,5	86,1	10,9	2,0	0,5	0,5	75,2	19,1	1,9	1,7	2,1	70,2	23,4	4,2	0,7	1,5	52,6	11,7	1,4	0,4	34,0		
Weduwe/weduwenaar	49,8	19,5	8,3	5,5	1,6	26,2	28,7	28,7	13,5	2,9	85,8	11,1	2,5	0,6	0,0	72,2	17,7	4,3	2,9	2,8	66,9	22,4	6,1	2,5	2,1	52,4	3,9	1,0	0,5	42,2		
Nooit gehuwd geweest	43,7	22,3	15,6	17,1	1,4	23,4	44,3	23,7	7,0	1,6	76,5	19,3	2,9	0,9	0,5	67,1	24,4	4,3	2,3	1,9	65,6	24,3	5,0	1,0	6,1	51,2	13,5	2,4	0,4	32,5		
Woonsituatie																																
Alleenstaand	50,9	18,5	13,6	10,5	6,5	28,5	37,4	21,4	10,2	2,5	84,0	12,8	2,2	0,6	0,4	71,4	20,4	3,8	2,8	1,6	65,5	25,4	5,7	0,9	2,6	40,5	8,3	1,7	0,6	48,9		
Eenoudergezin	52,4	21,9	18,8	6,3	0,7	27,5	41,3	25,4	4,6	1,1	83,5	12,9	3,6	0,0	0,0	78,8	13,8	3,0	1,3	3,1	76,5	19,0	2,4	2,0	0,0	57,1	7,7	3,0	0,0	32,2		
Paar	55,1	20,4	12,8	9,3	2,4	18,5	37,6	29,1	11,4	3,4	82,5	13,9	2,4	1,0	0,2	75,9	17,0	4,0	1,7	1,5	68,5	22,7	5,5	0,8	2,5	62,2	14,3	1,8	0,4	21,3		
Paar met thuiswonende kinderen	51,6	22,7	13,9	11,2	0,5	19,3	43,8	27,0	7,6	2,2	80,0	17,9	1,8	0,2	0,0	71,4	22,1	4,1	1,5	1,0	70,3	22,7	3,9	1,2	2,0	72,5	16,7	1,7	0,2	8,9		
Overige	40,4	21,8	17,5	18,5	1,7	23,4	41,8	26,0	7,2	1,6	67,7	22,9	5,7	2,2	1,5	60,7	29,9	5,7	1,0	2,8	56,9	20,6	4,2	1,4	1,6	9,9	15,8	2,8	0,4	29,4		
Partner																																
Nee	49,1	19,7	14,0	11,2	5,9	28,1	37,7	22,5	9,8	1,9	81,5	13,5	3,2	1,1	0,6	69,1	21,6	4,8	2,2	2,3	65,1	22,5	5,3	1,4	5,6	44,5	9,2	2,0	0,5	43,9		
Ja, partner behoort tot huishouden	53,5	21,5	13,3	10,2	1,5	18,9	40,5	28,1	9,6	2,8	81,4	15,8	2,1	0,6	0,1	73,8	19,4	4,0	1,6	1,3	69,4	22,7	4,7	1,0	2,3	67,0	15,5	1,7	0,3	15,5		
Ja, partner behoort niet tot huishouden	46,3	19,8	19,0	14,5	0,4	24,0	42,7	24,6	5,9	2,8	74,5	21,0	3,3	0,3	0,9	70,9	23,3	2,3	2,0	1,5	63,2	25,9	3,7	0,4	6,8	48,0	13,1	2,4	0,4	36,1		
Kinderen																																
Nee	44,9	21,3	16,5	15,3	2,0	22,9	43,7	23,4	8,1	1,9	77,6	18,1	2,7	1,1	0,5	67,5	24,0	3,8	2,5	2,2	61,5	25,5	5,0	0,9	7,1	48,4	13,8	2,5	0,4	34,9		
Ja, thuiswonende kinderen	51,7	22,6	14,5	10,6	0,5	20,3	43,5	26,8	7,2	2,1	80,5	17,3	2,0	0,2	0,0	72,3	21,1	3,9	1,4	1,3	71,1	22,2	3,7	1,3	1,8	70,6	15,6	1,8	0,2	11,7		
Ja, geen thuiswonende kinderen	58,4	18,6	10,9	6,7	5,4	22,2	32,5	28,7	12,8	3,8	84,3	11,5	2,9	0,9	0,4	77,0	15,9	4,4	1,5	1,2	70,2	21,2	5,8	0,9	1,9	58,6	11,3	1,2	0,5	28,3		
Stedelijkheid																																
Zeer sterk stedelijk	44,7	21,9	18,0	12,6	2,8	20,3	44,1	26,8	7,1	1,8	79,2	17,9	2,3	0,4	0,2	71,7	18,7	4,5	2,7	2,3	67,5	24,1	4,8	0,4	3,1	51,7	12,9	1,6	0,4	33,4		
Sterk stedelijk	55,1	20,8	11,3	10,8	2,0	25,2	37,4	26,5	8,4	2,5	81,8	14,6	2,7	0,8	0,1	71,5	21,5	4,4	0,9	1,7	67,5	24,3	4,3	1,3	2,6	60,1	14,5	1,6	0,5	23,2		
Matig stedelijk	52,0	22,6	13,0	9,7	2,7	22,5	41,0	24,4	9,9	2,2	81,7	14,8	2,3	0,5	0,7	72,5	20,7	4,0	2,0	0,9	70,1	19,8	4,9	1,1	4,2	67,8	12,8	1,9	0,1	17,5		
Weinig stedelijk	53,5	19,1	14,9	9,9	2,5	19,2	37,5	29,9	9,9	3,5	80,4	15,4	2,8	0,9	0,5	74,2	19,3	3,7	1,6	1,3	66,8	21,8	5,7	1,4	4,1	60,1	13,8	2,7	0,4	23,0		
Niet stedelijk	53,2	19,4	12,1	10,9	4,4	18,2	41,9	19,2	16,6	4,1	80,4	15,5	2,6	1,5	0,0	72,0	21,9	2,5	2,5	1,1	66,5	23,5	4,1	0,6	5,2	61,1	13,5	1,2	0,3	23,9		

B.4 Reden energiebewust gedrag van personen die vaak/altijd dit gedrag vertonen, 2017

	Oplader uit stopcontact			Trui aan			Licht uit			Deur dicht			Wasmachine vol			Vaatwasser vol			
	Vooraf besparen	Vooraf milieu	Andere reden	Vooraf besparen	Vooraf milieu	Andere reden	Vooraf besparen	Vooraf milieu	Andere reden	Vooraf besparen	Vooraf milieu	Andere reden	Vooraf besparen	Vooraf milieu	Andere reden	Vooraf besparen	Vooraf milieu	Andere reden	
Totaal	48,3	29,6	22,1	58,6	25,5	15,9	64,4	24,8	10,8	68,0	21,4	10,7	59,7	28,7	11,5	60,6	29,0	10,4	
Geslacht																			
Man	50,5	28,1	21,4	58,3	24,0	17,7	64,4	23,9	11,7	67,8	20,6	11,7	61,9	25,6	12,5	63,8	25,2	11,0	
Vrouw	46,4	30,9	22,8	58,8	26,8	14,4	64,4	25,8	9,9	68,2	22,1	9,7	57,8	31,7	10,6	57,5	32,7	9,8	
Leeftijd																			
18 tot 25 jaar	34,0	36,1	29,9	43,5	28,2	28,3	54,8	31,9	13,3	56,4	27,9	15,6	56,1	30,3	13,7	52,5	31,2	16,3	
25 tot 35 jaar	45,3	31,1	23,6	54,4	28,7	16,9	59,2	32,4	8,5	64,6	26,5	9,0	54,2	32,6	13,2	57,9	31,2	10,9	
35 tot 45 jaar	44,0	29,3	26,7	59,0	23,9	17,1	61,5	26,0	12,5	66,6	22,2	11,3	59,1	27,8	13,2	59,6	27,7	12,7	
45 tot 55 jaar	49,3	30,1	20,6	62,7	23,2	14,1	65,9	24,6	9,5	67,9	21,4	10,7	58,3	31,7	10,0	59,8	31,1	9,1	
55 tot 65 jaar	52,0	30,1	18,0	63,6	26,3	10,1	69,4	22,5	8,1	72,2	19,5	8,3	62,0	29,9	8,1	63,1	29,8	7,2	
65 tot 75 jaar	53,5	28,8	17,7	65,6	24,4	10,0	72,0	18,3	9,8	75,7	16,0	8,3	65,8	24,8	9,5	66,0	26,6	7,4	
75 jaar en ouder	55,6	20,6	23,8	58,1	22,9	19,1	65,4	16,8	17,8	71,0	14,5	14,4	63,2	20,1	16,7	67,8	19,9	12,2	
Migratieachtergrond																			
Nederlandse achtergrond	47,8	29,4	22,9	58,3	26,2	15,6	64,3	24,4	11,3	67,7	21,2	11,1	60,2	28,4	11,4	61,0	28,2	10,8	
Westerse migratieachtergrond	52,1	30,4	17,5	62,4	24,6	13,0	64,8	26,8	8,4	69,1	23,9	7,0	55,5	32,5	12,0	54,3	37,8	7,9	
Niet-westerse migratieachtergrond	48,3	30,3	21,4	56,9	22,1	21,0	64,8	26,2	9,0	68,9	20,3	10,7	60,4	27,7	11,9	63,4	27,0	9,6	
Opleidingsniveau																			
Laag	57,6	21,6	20,8	62,0	19,6	18,4	70,8	15,3	13,9	73,4	13,5	13,1	67,2	20,6	12,2	67,0	21,8	11,2	
Middelbaar	49,3	26,3	24,4	62,8	20,7	16,5	67,6	20,1	12,2	71,3	17,9	10,8	64,4	22,9	12,7	65,4	25,0	11,7	
Hoog	38,2	40,5	21,3	50,9	35,2	14,0	54,5	38,3	7,2	59,1	32,1	8,7	48,0	42,3	9,7	51,0	40,5	8,6	
Gestandaardiseerd huishoudensinkomen																			
Eerste kwartiel (laagste)	54,8	25,3	19,9	54,6	26,2	19,2	62,5	24,6	12,9	66,2	21,6	12,2	58,4	28,1	13,5	61,7	27,4	10,9	
Tweede kwartiel	51,6	27,1	21,3	63,9	20,0	16,1	69,1	18,5	12,4	71,9	17,0	11,1	65,2	22,8	12,0	66,4	23,3	10,3	
Derde kwartiel	48,3	26,0	25,7	64,1	20,5	15,4	67,7	22,1	10,2	71,0	19,0	10,0	62,3	26,4	11,3	63,1	26,7	10,1	
Vierde kwartiel (hoogste)	42,4	36,4	21,3	53,7	32,8	13,5	60,0	31,1	8,9	64,1	25,9	10,1	54,5	35,1	10,4	55,0	34,4	10,6	

B.4 Reden energiebewust gedrag van personen die vaak/altijd dit gedrag vertonen, 2017 (Slot)

	Oplader uit stopcontact			Trui aan			Licht uit			Deur dicht			Wasmachine vol			Vaatwasser vol		
	Vooral kosten besparen	Vooral vanwege milieu	Andere reden	Vooral kosten besparen	Vooral vanwege milieu	Andere reden	Vooral kosten besparen	Vooral vanwege milieu	Andere reden	Vooral kosten besparen	Vooral vanwege milieu	Andere reden	Vooral kosten besparen	Vooral vanwege milieu	Andere reden	Vooral kosten besparen	Vooral vanwege milieu	Andere reden
	% personen van 18 jaar en ouder																	
Burgerlijke staat																		
Gehuwd, incl. geregistreerd partnerschap	49,5	28,4	22,0	60,9	25,7	13,4	67,6	22,3	10,1	70,3	19,5	10,1	60,9	28,2	10,8	62,6	27,7	9,8
Voor de wet gescheiden	55,4	28,0	16,6	66,8	20,9	12,3	70,5	22,6	6,9	73,1	20,0	6,9	65,1	26,3	8,6	65,5	27,8	6,7
Weduwe/weduwnaar	52,7	23,8	23,4	68,6	18,5	12,9	65,2	18,1	16,6	73,3	14,1	12,5	60,2	25,3	14,5	60,9	29,2	10,0
Nooit gehuwd geweest	43,1	33,2	23,7	52,1	27,4	20,5	57,8	30,3	11,9	62,2	25,6	12,2	56,2	30,9	12,9	55,6	31,9	12,6
Woonsituatie																		
Alleenstaand	49,6	31,8	18,6	59,2	25,1	15,8	60,7	27,1	12,2	68,0	22,0	10,0	59,3	27,7	13,0	62,1	29,7	8,2
Eenoudergezin	56,2	24,1	19,7	73,9	15,9	10,3	70,3	20,8	9,0	71,8	20,6	7,6	68,9	22,2	8,9	69,5	24,1	6,3
Paar	50,9	29,5	19,6	59,5	27,9	12,7	66,2	23,9	9,8	70,1	20,6	9,2	60,6	29,2	10,2	61,1	29,7	9,2
Paar met thuiswonende kinderen	47,4	27,7	24,9	60,6	23,9	15,6	66,9	23,2	10,0	68,9	20,4	10,7	58,6	30,0	11,4	60,7	28,3	10,9
Overige	34,5	33,6	31,9	43,8	28,3	27,9	56,4	29,8	13,8	57,3	25,4	17,3	56,8	28,5	14,7	52,7	30,2	17,1
Partner																		
Nee	50,8	27,6	21,5	56,9	22,2	20,9	61,1	24,8	14,0	66,4	20,0	13,6	60,4	26,0	13,6	60,5	27,7	11,8
Ja, partner behoort tot huishouden	49,3	28,7	22,1	60,0	25,9	14,1	66,5	23,6	9,9	69,5	20,5	9,9	59,6	29,6	10,8	60,9	29,0	10,1
Ja, partner behoort niet tot huishouden	33,8	42,1	24,1	54,8	33,0	12,3	59,2	33,5	7,4	62,2	30,7	7,2	58,6	30,5	10,9	57,7	33,1	9,2
Kinderen																		
Nee	41,6	34,8	23,6	50,9	29,2	19,8	57,4	31,2	11,4	62,0	26,0	12,0	55,2	31,5	13,3	54,8	32,5	12,6
Ja, thuiswonende kinderen	48,4	27,3	24,3	62,3	22,8	14,9	67,3	22,9	9,8	69,2	20,4	10,3	59,9	29,0	11,1	61,5	28,0	10,5
Ja, geen thuiswonende kinderen	54,2	27,2	18,6	64,0	23,9	12,1	68,7	20,2	11,1	73,0	17,4	9,6	64,1	25,7	10,2	65,0	27,1	8,0
Stedelijkheid																		
Zeer sterk stedelijk	43,3	35,9	20,8	53,6	31,4	15,0	57,5	33,3	9,2	62,0	27,0	10,9	51,4	37,6	11,0	51,8	38,3	9,9
Sterk stedelijk	49,1	29,9	21,0	58,2	25,1	16,7	63,6	25,2	11,2	68,5	21,8	9,7	59,6	28,7	11,7	59,8	29,8	10,3
Matig stedelijk	48,6	28,7	22,8	60,6	24,8	14,7	67,7	23,6	8,8	72,3	19,9	7,8	61,5	29,4	9,2	61,4	29,6	9,0
Weinig stedelijk	50,8	26,0	23,2	62,6	21,5	15,9	68,8	19,0	12,2	68,5	18,5	13,0	64,9	22,3	12,8	66,7	21,9	11,4
Niet stedelijk	51,6	22,5	25,9	61,2	20,0	18,8	69,3	16,7	14,0	72,2	14,3	13,4	68,5	17,8	13,7	67,6	20,1	12,3

B.5 Meningen over duurzame energie, 2017

	Ik zie de noodzaak van duurzame energie niet in			Geen probleem als windmolenpark in buurt woonomgeving komt			Overheid moet duurzame energie stimuleren d.m.v. subsidies			Duurzame energie draag bij aan een beter milieu										
	Helemaal eens	Mee eens	Niet mee eens	Helemaal eens	Mee eens	Niet mee eens	Helemaal eens	Mee eens	Niet mee eens	Helemaal eens	Mee eens	Niet mee eens								
% personen van 18 jaar en ouder																				
Totaal	2,7	8,1	12,0	40,2	37,0	13,4	33,3	20,8	21,8	10,6	29,1	54,5	10,0	4,5	1,9	36,5	52,2	7,8	2,4	1,1
Geslacht																				
Man	3,3	7,3	9,7	38,4	41,3	16,6	31,6	19,7	21,0	11,2	31,6	50,4	9,9	5,4	2,7	40,1	48,4	7,6	2,4	1,4
Vrouw	2,1	8,9	14,2	42,0	32,8	10,4	35,1	22,0	22,7	9,9	26,6	58,5	10,2	3,6	1,2	32,9	56,0	7,9	2,4	0,7
Leeftijd																				
18 tot 25 jaar	1,1	3,1	12,0	40,9	42,9	20,3	41,6	16,1	17,6	4,3	26,0	58,3	10,9	3,7	1,1	36,3	52,8	8,0	2,1	0,9
25 tot 35 jaar	0,4	6,9	11,7	39,3	41,6	18,2	37,0	18,2	19,1	7,5	31,3	54,3	10,2	2,8	1,4	40,6	50,3	6,5	2,1	0,5
35 tot 45 jaar	2,4	5,8	9,6	37,6	44,6	15,0	31,3	24,8	20,7	8,3	31,9	52,7	10,1	4,0	1,4	39,5	48,8	7,9	3,3	0,6
45 tot 55 jaar	2,7	6,3	10,0	41,2	39,7	13,8	31,7	22,0	19,9	12,6	31,3	51,6	9,3	4,8	2,9	36,8	52,7	7,1	2,4	1,1
55 tot 65 jaar	3,1	8,7	11,6	42,7	33,9	11,0	31,5	22,3	22,8	12,3	31,0	55,0	8,8	2,8	2,5	36,8	54,5	6,1	1,6	1,0
65 tot 75 jaar	4,2	12,3	14,7	37,5	31,3	7,0	31,6	19,1	26,0	16,1	26,0	53,6	11,2	7,1	2,1	34,1	51,9	10,0	1,4	2,6
75 jaar en ouder	5,6	17,0	16,9	43,1	17,4	7,6	29,4	21,4	29,8	11,7	20,6	59,5	10,3	8,0	1,5	26,7	56,5	10,5	5,4	0,9
Migratieachtergrond																				
Nederlandse achtergrond	2,3	7,7	11,3	41,5	37,3	12,0	32,4	21,4	23,0	11,2	28,1	55,1	9,5	5,2	2,1	35,3	54,1	7,2	2,3	1,1
Westerse migratieachtergrond	3,5	9,9	12,3	33,3	41,0	16,7	31,5	22,1	18,9	10,9	32,7	50,6	11,7	3,2	1,8	38,8	46,9	8,8	4,0	1,4
Niet-westerse migratieachtergrond	4,4	9,5	16,5	37,6	32,0	21,0	41,6	15,6	16,3	5,6	32,6	53,6	12,0	1,0	0,9	42,9	44,4	10,7	1,7	0,4
Opleidingsniveau																				
Laag	4,0	14,1	18,9	40,7	22,2	11,0	31,6	18,4	26,4	12,6	23,5	58,6	10,5	5,4	2,0	27,0	57,8	10,4	3,2	1,6
Middelbaar	2,1	8,1	11,7	44,6	33,5	13,9	34,1	20,6	21,9	9,5	29,0	53,9	11,1	4,4	1,6	35,0	54,2	7,6	2,5	0,8
Hoog	2,4	2,9	6,1	35,3	53,4	14,7	34,1	22,3	18,6	10,3	33,4	52,6	7,7	4,2	2,1	45,9	45,8	5,5	1,8	0,9
Gestandaardiseerd huishoudensinkomen																				
Eerste kwartiel (laagste)	4,3	10,7	15,3	35,0	34,7	15,1	37,7	18,0	19,8	9,5	29,0	56,4	8,8	3,5	2,3	36,2	50,1	9,3	2,5	1,9
Tweede kwartiel	2,9	11,5	14,2	41,7	29,8	12,8	34,8	19,0	23,0	10,4	28,7	54,7	11,0	4,3	1,3	34,2	54,0	8,7	2,6	0,5
Derde kwartiel	2,1	6,6	13,0	43,2	35,0	12,4	32,8	22,3	22,6	9,9	28,5	55,2	9,5	5,0	1,7	34,0	54,9	7,8	2,6	0,8
Vierde kwartiel (hoogste)	1,7	5,4	7,6	41,1	44,3	12,5	30,0	22,9	22,3	12,3	28,7	53,5	10,4	5,1	2,2	38,8	51,9	6,1	2,2	1,1

B.5 Meningen over duurzame energie, 2017 (Slot)

	Ik zie de noodzaak van duurzame energie niet in				Geen probleem als windmolenpark in buurt woonomgeving komt				Overheid moet duurzame energie stimuleren d.m.v. subsidies				Duurzame energie draag bij aan een beter milieu							
	Helemaal mee eens	Niet mee eens, mee niet mee eens	Mee eens, oneens	Helemaal mee eens	Helemaal mee eens	Niet mee eens, mee niet mee eens	Mee eens, oneens	Helemaal mee eens	Helemaal mee eens	Niet mee eens, mee niet mee eens	Mee eens, oneens	Helemaal mee eens	Helemaal mee eens	Niet mee eens, mee niet mee eens	Mee eens, oneens					
% personen van 18 jaar en ouder																				
Burgerlijke staat																				
Gehuwd, incl. geregistreerd partnerschap	3,2	8,8	12,2	41,5	34,2	10,5	31,5	21,7	24,3	12,0	28,2	55,3	9,4	5,0	2,1	35,5	53,7	6,6	2,8	1,3
Voor de wet gescheiden	3,4	10,0	12,4	39,1	35,1	12,8	37,2	20,8	17,3	12,0	34,4	47,3	11,6	3,6	3,1	38,2	48,4	9,9	1,5	2,0
Weduwe/weduwnaar	2,8	15,1	21,6	39,6	20,9	6,5	29,6	19,4	30,6	13,8	23,2	58,5	11,7	5,7	0,9	27,6	53,1	15,6	3,3	0,4
Nooit gehuwd geweest	1,7	5,4	9,9	38,8	44,3	19,0	35,5	19,8	18,1	7,6	29,8	54,5	10,3	3,8	1,5	38,9	50,9	7,6	2,0	0,6
Woonsituatie																				
Alleenstaand	3,3	9,9	10,4	37,0	39,5	17,5	33,6	20,3	18,6	10,0	30,3	54,9	8,8	4,1	1,9	40,3	49,1	7,8	1,8	1,0
Eenoudergezin	4,4	5,9	16,6	42,8	30,3	15,1	38,7	17,0	21,5	7,6	33,5	53,8	10,1	1,3	1,3	32,8	55,6	10,5	0,0	1,1
Paar	3,0	9,5	12,8	39,6	35,1	11,0	30,5	21,3	24,9	12,3	28,5	52,8	10,7	5,5	2,5	35,5	52,6	7,7	2,6	1,6
Paar met thuiswonende kinderen	2,3	6,7	10,8	41,9	38,2	11,6	32,9	22,2	22,1	11,3	29,5	55,5	8,7	4,2	2,1	36,3	53,2	6,5	3,1	1,0
Overige	0,8	5,2	13,8	42,8	37,5	17,2	40,5	18,1	18,6	5,6	25,2	56,2	13,9	4,4	0,2	33,8	53,5	10,2	2,5	0,0
Partner																				
Nee	2,7	9,1	13,1	38,4	36,8	16,9	36,9	18,2	19,1	8,8	29,6	54,3	10,9	4,0	1,2	35,9	52,1	9,5	1,7	0,8
Ja, partner behoort tot huishouden	2,7	8,2	11,9	40,7	36,6	11,3	31,6	21,7	23,6	11,8	29,0	54,1	9,8	4,9	2,3	35,9	52,9	7,2	2,8	1,3
Ja, partner behoort niet tot huishouden	2,6	5,1	9,3	42,2	40,8	17,6	34,4	22,3	18,4	7,3	28,0	57,7	9,3	3,5	1,6	42,3	48,5	6,9	2,0	0,4
Kinderen																				
Nee	1,4	5,2	10,6	38,6	44,1	18,7	34,8	18,9	19,5	8,2	29,2	53,1	11,1	4,6	2,0	39,2	50,2	7,8	1,8	1,1
Ja, thuiswonende kinderen	2,6	6,6	11,5	42,0	37,3	12,0	33,6	21,6	22,0	10,8	30,0	55,3	8,9	3,8	2,0	35,9	53,5	7,0	2,7	1,0
Ja, geen thuiswonende kinderen	4,1	12,9	13,9	40,0	29,0	9,3	31,5	22,1	24,3	12,9	27,9	55,1	10,1	5,1	1,8	34,3	53,1	8,6	2,9	1,2
Stedelijkheid																				
Zeer sterk stedelijk	2,2	6,4	11,4	36,6	43,4	17,1	36,6	18,3	17,5	10,5	33,5	50,3	10,9	3,0	2,4	45,1	43,9	8,3	1,7	1,0
Sterk stedelijk	2,8	9,1	11,8	39,3	37,1	16,1	34,7	19,6	20,4	9,2	28,9	55,7	9,4	4,0	1,9	36,0	53,1	6,7	3,0	1,1
Matig stedelijk	3,9	6,3	12,1	40,0	37,6	11,2	28,8	24,8	23,2	12,1	29,3	54,6	9,9	4,9	1,3	35,1	55,5	5,8	2,9	0,8
Weinig stedelijk	2,1	9,5	13,0	42,0	33,5	10,6	30,6	20,4	28,2	10,1	26,3	55,2	10,6	6,1	1,8	31,9	56,1	9,1	2,2	0,7
Niet stedelijk	2,6	9,7	11,5	49,3	26,8	5,3	35,0	25,3	20,7	13,6	23,4	59,7	8,8	5,7	2,5	28,1	56,4	10,8	2,1	2,6

Verklaring van tekens

Niets (blanco)	Een cijfer kan op logische gronden niet voorkomen
.	Het cijfer is onbekend, onvoldoende betrouwbaar of geheim
*	Voorlopige cijfers
**	Nader voorlopige cijfers
2017-2018	2017 tot en met 2018
2017/2018	Het gemiddelde over de jaren 2017 tot en met 2018
2017/'18	Oogstjaar, boekjaar, schooljaar enz., beginnend in 2017 en eindigend in 2018
2015/'16-2017/'18	Oogstjaar, boekjaar, enz., 2015/'16 tot en met 2017/'18

In geval van afronding kan het voorkomen dat het weergegeven totaal niet overeenstemt met de som van de getallen.

Eindredactie Statistische Trends

Marion van den Brakel
Moniek Coumans
Annelie Hakkenes-Tuinman
Brigitte Hermans
Suzanne Loozen

Colofon

Uitgever
Centraal Bureau voor de Statistiek
Henri Faasdreef 312, 2492 JP Den Haag
www.cbs.nl

Prepress
Centraal Bureau voor de Statistiek

Ontwerp
Edenspiekermann

Inlichtingen
Tel. 088 570 70 70
Via contactformulier: www.cbs.nl/infoservice

© Centraal Bureau voor de Statistiek, Den Haag/Heerlen/Bonaire, 2018.
Verveelvoudigen is toegestaan, mits het CBS als bron wordt vermeld.